

Herdenkingsrede 4 mei 2015

Pieterskerk te Leiden, 18.30 uur

uit te spreken door prof.mr. Carel Stolker, Rector Magnificus Universiteit Leiden

---

BAGAGE

Mijnheer de Burgemeester, Mr. Lord Mayor, Honourable Guests, dames en heren,

Kom vanavond met verhalen

Hoe de oorlog is verdwenen,

En herhaal ze honderd malen:

Alle malen zal ik wenen

De dichter van deze vier indrukwekkende regels is Leo Vroman. Hij overleed vorig jaar, 99 jaar oud. Vroman, wetenschapper, dichter, kunstenaar, van Joodse origine, was 25 toen de oorlog uitbrak. Hij was op dat moment student, net als velen van u hier aanwezig. In Duitsland waren in 1933 de Joodse ambtenaren al ontslagen. Voor Joodse kunstenaars en journalisten gold een *Berufsverbot*. Vroman maakte zich geen illusies en vluchtte. Naar Nederlands-Indië. Maar nog geen twee jaar later brak ook daar de oorlog uit en werd hij gevangengezet in Japanse kampen. Jaren van ontbering en dwangarbeid volgden.

Na de oorlog wilde de Nederlandse overheid hem als soldaat naar Nederlands-Indië sturen. Dat weigerde hij, en hij vertrok naar Amerika. Dit is, kort samengevat, het oorlogsverhaal van Leo Vroman.

Een ander oorlogsverhaal is dat van professor Rudolph Cleveringa. Op 26 november van dit jaar is het 75 jaar geleden dat hij zijn beroemd geworden protestrede uitsprak. In november 1940 verbood de bezetter Joden nog langer werkzaam te zijn aan universiteiten. Aan onze universiteit trof dit verbod dertien medewerkers en drie hoogleraren. Een van hen was professor E.M. Meijers, Cleveringa's leermeester. Uit protest tegen dit ontslag hield Cleveringa, decaan van de rechtenfaculteit, op het uur waarop Meijers college had moeten geven een protestrede in het Academiegebouw.

Een van de aanwezigen was de toen 27-jarige Hetty Koster, de moeder van onze hoogleraar, Job Cohen. Hetty Koster dook in de latere oorlogsjaren zelf onder om te ontkomen aan deportatie.

Zij was als rechtenstudente (haar tweede studie) diep onder de indruk van Cleveringa's woorden die volgens haar regelrecht aanzetten tot het verzet. Zij is inmiddels overleden, maar stelde in een prachtige beschouwing vast (die u op onze website kunt vinden):

“Natuurlijk, ik weet het: degenen die risico's namen, waren een kleine minderheid. Geen volk is een volk van helden. Maar naast de velen die niet durfden, niet konden of niet wilden, en degenen die collaboreerden of profiteerden, staan die anderen die, onder het motto 'blijf met je rotpoten van onze rotjoden af!', de februaristaking begonnen – en staat de nobele figuur van Cleveringa.” Ze besluit haar scherpzinnige ooggetuigenis met de woorden die vandaag de dag nog zo waar zijn: “De veiligheid ligt daar waar echte verdraagzaamheid en werkelijke democratie bestaan. Die veiligheid geldt dan helemaal niet alleen voor joden, maar voor alle minderheidsgroepen en uiteindelijk voor iedereen.”

Elk jaar op 26 november herdenkt onze universitaire gemeenschap dat Cleveringa zijn protestrede uitsprak. Terecht. Wat Cleveringa deed, verdient nog altijd diep respect. Maar dat hij de oorlog overleefde, is in zekere zin toevallig. Vele anderen overleefden de oorlog niet. Voor zover wij weten kwamen 663 Leidse studenten, docenten en alumni in de jaren tussen 1940 en 1945 om het leven. Salomon Roos bijvoorbeeld, en Bernard de Vries. Zij schreven zich allebei in 1940 in bij onze universiteit, evenals Hetty Koster. Hetty had het geluk de oorlog te overleven, Salomon en Bernard en velen van hun mede-studenten niet. Salomon kwam om in Sobibor, Bernard in Auschwitz. Het is belangrijk dat ook deze sláchtoffers blijvend deel uitmaken van onze universitaire herinneringscultuur.

Want Cleveringa was niet de enige die zich durfde uitspreken tegen het onrecht. Professor Ben Telders had aangeboden de rede in Cleveringa's plaats uit te spreken. En ook Ton Barge, hoogleraar anatomie, en Lambertus van Holk, hoogleraar wijsgerige ethiek, gaven op 26 november een college waarin ze protesteerden. En natuurlijk waren er ook *studenten* die het onrecht niet konden, niet wilden verdragen. Het landelijk studentenverzet was georganiseerd in de Raad van Negen, samengesteld uit studenten van alle – toen nog negen – universiteitssteden. De Leidse vertegenwoordiging bestond uit vijf studenten, van wie er drie de oorlog niet overleefd hebben. MARE heeft er deze week prachtig over geschreven.

Een van hen was Han Gelder. Hij was een van de oprichters van de illegale krant *Ons Volk*. Op een januaridag in 1944 belt Han aan bij een drukkerij in de Haagse Schilderswijk, waar de illegale krant gedrukt wordt. De deur gaat open en Gelder staat oog in oog met een lid van de Sicherheitsdienst. Han trekt zijn revolver, schiet de Duitse politieman in zijn arm en jaagt daarna

zichzelf een kogel door het hoofd. Hij overlijdt ter plekke, 24 jaar oud. *Kom vanavond met verhalen...*

Zowel de student Leo Vroman als de hoogleraar Rudolph Cleveringa moesten hun koffer pakken. De een omdat hij Jood was, de ander omdat hij het opnam voor een Joodse collega. De een omdat hij zich genoodzaakt zag te vluchten, de ander omdat hij vreesde dat zijn arrestatie aanstaande was. En mét hen waren er in die barre oorlogsjaren tienduizenden Nederlanders die een koffer hebben moeten inpakken. Joden, vooral. Sommigen van hen omdat zij, net als Leo Vroman, kans zagen te vluchten. De meesten, omdat zij op het punt stonden gedeporteerd te worden, vaak onwetend van hun gruwelijke lot.

Verspreid over onze stad staan sinds 2010 zes sculpturen van koffers, gehouwen uit verschillende steensoorten van de hand van de Nederlands-Israëliische kunstenaar Ram Katzir. Doodgewone koffers zijn het, zoals koffers eruit zagen in de jaren veertig van de vorige eeuw. Tezamen vormen ze één indrukwekkend monument, opgericht ter nagedachtenis aan de 270 Joodse stadgenoten die tijdens zijn vermoord. De titel van dit monument luidt: *bagage*.

Bagage. Dat wat iemand bij zich draagt als hij op reis gaat, dat wat hij meeneemt in zijn koffer, tas of rugzak. Maar het woord verwijst hier natuurlijk ook, in figuurlijke zin, naar dat wat men met zich meedraagt, naar wat men is geworden. Een van mijn voorgangers, oud-rector Lammert Leertouwer, hield op 26 november 1995 de Cleveringarede. Hij stelt de vraag: wat zat er eigenlijk *in*, in die koffer van Cleveringa? Een tandenborstel natuurlijk, schoon ondergoed, een pakje brood... Maar de essentie van zijn vraag raakt natuurlijk aan de geestelijke *bagage*. De *bagage* die het Cleveringa onmogelijk maakte om níet te protesteren tegen het ontslag van zijn collega Meijers. Het was, *en is*, deze *bagage* die maakte – *en maakt* – dat mensen in verzet komen, dat ze vechten voor hun idealen en opkomen voor mensenrechten en democratische principes. Én het is ook deze *bagage* die maakt dat we vanavond, op 4 mei 2015, 75 jaar nadat de Duitsers ons land binnenvielen, bijeen zijn om de doden te herdenken.

Cleveringa's gehoor bestond voor het grootste deel uit studenten. Wat zou er eigenlijk in de koffer van de student die vandaag de dag de universiteit verlaat moeten zitten? Ik zie ze vaak staan, op de nieuw geplaatste lezenaar op het binnenplein van het Academieggebouw, onze net afgestudeerden. Trots poseren ze, de pasverworven bul in de hand. Op die lezenaar staat het motto van de universiteit gebeiteld: *praesidium libertatis*. En daartussenin de namen van Cleveringa, Barge en Van Holk. De blikrichting van de vers-afgestudeerde is, symbolisch, gericht op het Rapenburg, naar de wereld buiten de universiteit.

Maar wat geven wij ze als universiteit nou mee? Natuurlijk: kennis van en inzicht in het vakgebied waarin ze afstuderen. Academische vaardigheden, zoals analytisch denken, argumenteren, redeneren, interpreteren. Allemaal van groot belang. Maar wat een academicus tot een academicus maakt, is ook dit: het uitgestelde oordeel, in plaats van: te snel oordelen, denken dat je het wel weet, maar vlug wat roepen... De one-liner boven het bezonken oordeel. Juist een universiteit moet een plek zijn waar je leert je even in te houden. Denk na voor je oordeelt. Twijfel aan dat wat vanzelfsprekend lijkt. En stel nieuwe vragen bij gegeven antwoorden.

Twijfel dus, zeker, dat ook. En tegelijkertijd wil de universiteit jonge mensen ook vormen en opleiden om later in staat zijn op het juiste moment de juiste beslissingen nemen. Momenten waarop je juist niet kunt blijven hangen in de twijfel die in de universiteit zo belangrijk. We willen ook mensen die in staat zijn tot moedige beslissingen, zoals Cleveringa, vast niet zonder twijfel, maar eenvoudigweg omdat het moet, omdat *alles* in je zegt dat je dat moet doen. In slechts een dag namen Cleveringa en zijn collega's de beslissing om zich uit te spreken tegen de Duitse overheerser.

Speaking truth to power is een van de belangrijkste taken van de universiteit. Een indrukwekkend voorbeeld van vandaag is de Noord-Koreaans professor Jang Jin-sung. Hij geeft college bij Korea-studies in Leiden. Studenten horen van hem hoe het werkelijk toegaat in het zeldzaam repressieve Noord-Korea. Jang is een Noord-Koreaanse dissident, die ooit deel uitmaakte van de *inner circle* van Kim Jong Il. In 2003 had Jang de moed om te vluchten en daarna de moed een boek te schrijven over wat hij in Noord-Korea meemaakte. Er staan afschuwelijke passages in. *Kom vanavond met verhalen...*

Op het juiste moment de juiste dingen doen. Daar gaat het dus óók om. "Education", schreef de Amerikaanse psycholoog Skinner, "is what survives when what has been learned has been forgotten." En zo zie ik de opdracht aan de universiteit. Een drieslag is het: nieuwe generaties van studenten oude en nieuwe dingen leren, hen de waarde van de twijfel aanleren, en hen vormen, met bagage voor dat ene moment zoals dat waarop Cleveringa en Jang hun keuzes maakten: voor momenten van verzet.

Vandaag denken we vooral aan wat er 70 jaar geleden gebeurde en de vijf jaren daarvoor. De Tweede Wereldoorlog, schreef Vroman, is verdwenen. Maar *oorlogen* zijn dat allerminst. Laten we de waarden die horen bij onze rechtsstaat daarom met volle inzet en overtuiging blijven uitdragen, zowel binnen als buiten de universiteit, zowel binnen als buiten onze stad: de vrijheid

van geest, van denken, van twijfelen, van spreken, en van tegen-spreken. Om een betere wereld, een wereld van vrije mensen.

Ik dank u wel.